

*АРТЕМЕНКО А. В., аспірантка
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Україна, м. Харків*

ГЛОБАЛЬНА, ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІОКУЛЬТУРНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ УТВЕРДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ЗАСАД СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ У ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Перехід пострадянських країн до розвитку на базі ціннісно-раціональних засад господарювання можливо розглядати як процес, у якому взаємодіють дві складові. Перша з них відображає проведення ринкових реформ і відновлення найважливіших мегатрендів світового господарства, на яких засновується самовідтворення і розвиток світової капіталістичної економіки. Повернення до цих мегатрендів, які є раціональною основою сучасного господарювання у глобальному вимірі, одночасно є і першим кроком до ціннісних засад господарської діяльності. У більшості пострадянських країн дія цієї складової або вже є завершеною, або близька до завершення. Друга ж складова відображає становлення у постсоціалістичному господарстві саме ціннісних засад господарських мегатрендів світової економіки, джерелом яких є не тільки рефлексія на глобальні виклики, а й соціокультурні фактори розвитку пострадянських суспільств. На відміну від першої, дія цієї тенденції у всіх цих суспільствах знаходиться на початковому етапі.

Дослідження природи ціннісних засад господарства було започатковане М. Вебером у працях «Протестантська етика і дух капіталізму» [1] та «Господарська етика світових релігій» [2]. Незважаючи на століття, яке віддаляє нас від того часу, обґрунтовані М. Вебером методологічні принципи аналізу ціннісно-раціональної діяльності взяті на озброєння і в постнекласичній методології. При цьому зауважимо, що ціннісна складова господарської діяльності, яка в минулих та у деяких сучасних дослідженнях ототожнюється з «поверненням людства до істинного християнства», що, нібито, є єдиною основою подолання «розходження між господарством і економікою» [3], обґрунтовується більшістю сучасних дослідників доказами із науково осмисленого світосприйняття і господарської

діяльності, як більш відповідних її змісту та людським цінностям з їх раціональною та ірраціональною складовими, що на нього впливають. Зауважимо, що на межі індустріальної та постіндустріальної стадії розвитку ціннісна складова господарювання все менше визначається суб'єктивно-іраціональними причинами. Навпаки, вона все більше стає детермінованою усвідомленими науковими економічними та соціокультурними знаннями і розумовими здібностями людей. Ця особливість зумовлюється принаймні двома причинами. По-перше, значними змінами в усвідомленні людиною світу та суспільного життя, в якому значно зменшується частка ірраціонального і зростають впливи науково обґрунтованих духовно-моральних цінностей. Цю тенденцію помітив М. Вебер, який писав, що «сучасний розвиток теоретичної і практичної, інтелектуальної та прагматичної раціоналізації картини світу і життєвої поведінки має один загальний наслідок: що більше прогресує цей специфічний різновид раціоналізації, то дужче релігія витискається – з погляду інтелектуального формування картини світу – у сферу ірраціонального» [1, с. 414]. А, по-друге, глобальною зумовленістю утвердження ціннісних засад господарювання, та прискоренням глобалізаційних процесів при переході до постіндустріальної стадії капіталістичної «світо-економіки» і зменшенням впливу на їх утвердження суб'єктивних впливів. Як відзначає О. Й. Пасхавер, радикальні реформи 1990-х рр. були «скеровані певними зовнішніми силами, які лишалися поза можливостями контролю з боку уряду та були зумовленими зовнішнім викликом модернізації, з яким довелося зіткнутися Україні» [4, с. 60]. Очевидно, що дія цих сил, з огляду на їх об'єктивний характер, не може підпорядковуватися урядовому контролю і залишається найважливішою причиною трансформаційних реформ 1990-х рр. та сучасного руху пострадянських економік до розвитку на ціннісно-раціональних засадах світового господарства.

Глобалізаційна зумовленість постсоціалістичних економічних трансформацій значно посилилася після ліквідації в пострадянських країнах державної монополії на зовнішню торгівлю і відкриття ринків. І хоч унаслідок цього виникла проблема експансії на пострадянські ринки товарів і капіталів транснаціональних компаній і міжнародних фінансових установ, якій вони не можуть протистояти, відкритість ринків змусила політичні еліти і вчених пострадянських країн вдатися до розробки та впровадження наукових програм економічних реформ, які засновуються на

усвідомленні, що перспектива постсоціалістичного розвитку може полягати або ж у повільній еволюції та постійній експлуатації передовими країнами, або ж у концентрації зусиль і здійсненні «історичного прориву» на шляху входження до глобального господарства на партнерських засадах. Підкреслюючи визначальну роль впливу господарських мегатрендів глобального господарства на всю сукупність постсоціалістичних трансформацій, ми виходимо з того, що така його роль і відповідна рефлексія на його впливи може бути реалізована лише в тому випадку, коли в країнах, на які вони спрямовані, для цього є необхідні економічні та соціокультурні передумови. За умови наявності таких передумов та обрання ефективної моделі трансформаційного розвитку, окремі пострадянські країни, в тому числі і Україна, здатні розвиватися у напрямку досягнення мегатрендів глобального господарства упродовж найближчих десятиріч. Проте, тривала трансформаційна криза господарства України, свідчить, що таке досягнення потребує нагального проведення радикальних економічних реформ, головним змістом яких повинен стати перехід до ціннісної конкурентоспроможності національного господарства та його інтеграції до Європейського економічного союзу, запозичення ціннісних засад господарства передових країн якого може стати основою не тільки його міжнародної інтеграції, а й подолання відсталості від передових країн світу, яка неухильно зростає.

Глобалізаційна зумовленість переходу до ціннісних засад світового господарства може реалізуватися лише в тих країнах, в яких для їх утвердження є, перш за все, економічні передумови. Не зупиняючись на їх висвітленні, оскільки це питання достатньо широко проаналізоване у чисельних працях учених, присвячених дослідженню економічних трансформацій у пострадянських країнах, відзначимо, що в більшості з них ці передумови полягали в наявності розвиненої промисловості та великих сільськогосподарських підприємств, які, за умови демократичного реформування економічних відносин та обрання інноваційного напрямку розвитку, могли стати основою для еволюції в постіндустріальну стадію світового господарства.

Наступними за важливістю в ієрархії детермінантів розвитку пострадянського господарства на ціннісних засадах глобальної економіки, слідують надбання в соціокультурній галузі – духовності, моральності, культурі та освіченості, що набуті упродовж попереднього розвитку. Реалізуючись завдяки діяльності всезростаючого числа людей, ці суспільні якості, завжди визначали

прогрес господарювання і суспільних відносин, а в умовах переходу до інформаційного суспільства та економіки знань перетворилися як в потребу кожного громадянина, так і в обов'язкову умову його участі в господарській діяльності. Такі якості, з одного боку, є умовою життєвого успіху кожної людини в інформаційному суспільстві, а з іншого – основою господарювання, яке розвивається у координатах «наука – техніка – технології – виробництво – освіта» і не може бути успішним без трансформації виконавської праці у творчу та охоплення нею всіх працівників. Зауважимо, що для економіки знань, або знаннєсного господарства, яке є тотожним постіндустріальній (технотронній, інформаційній) стадії розвитку, властива дія ціннісно-раціональних мегатрендів, в яких ціннісна складова, що визначається соціокультурними факторами, набуває все більшого значення. Слід погодитися з В. М. Тарасевичем, що головним ядром цих мегатрендів є економічна раціональність, тоді як «складна людинорозмірна система з діючою у ній не просто економічною людиною або навіть людиною – особистістю, а людиною, як універсумною істотою, в якій нероздільні свідоме, під- і безсвідоме начала» [5, с. 15], є тією складовою, яка визначає загальний розвиток поєднання раціональних і ціннісних начал розвитку.

Якщо оцінювати зумовленість становлення у пострадянському господарстві ціннісних засад соціокультурними факторами, то слід визнати її достатньо високою. Так, за радянських часів була законодавчо встановлена обов'язкова середня освіта, напередодні трансформаційних реформ майже половина випускників загальноосвітніх шкіл продовжували навчання у вищих навчальних закладах, абсолютна більшість решти з них навчалася у професійних училищах та середніх спеціальних навчальних закладах (технікумах). Високий рівень освіченості зумовлював постійне зростання інтелектуального потенціалу, показники якого у 1960–1989 рр., за розрахунками, зросли в 2,4 рази [6, с. 28].

Проведене нами дослідження проблем впливу освітніх [8], правових та ментальних [7] передумов на соціалізацію економічних відносин та посилення творчого характеру праці у трансформаційному господарюванні свідчить про те, що перехід до знаннєсного господарства супроводжується змінами не лише в змісті самої праці, а й в організаційно-технологічних механізмах формування знань, професійності та духовності учасників господарського процесу. Наші підходи до цього питання ґрунтуються на висновках одного з авторів теорії інформаційного

суспільства М. Кастельса, який вважає, що «інформаційну стадію» розвитку характеризує здатність оптимізувати поєднання і використання факторів виробництва на основі знання та інформації працівника [9, с. 46], які визначаються його соціокультурними якостями. Таке ж значення для осмислення цих процесів мають і висновки З. Бжезинського, що розвиток технотронного суспільства переважно детермінований соціальними і культурними факторами, що його соціально-політична сфера зосереджується не на виробничо-технічному прогресі, а на людині [10, с. 9–10]. Ці висловлювання підводять до висновку, що здатність до творчого господарювання в знаннєсному господарстві та сама участь у ньому пов'язані з наявністю інформаційних мереж, які поєднують наукову, професійну та освітню діяльність, інформація яких є доступною для всіх учасників господарства і постійно в ньому використовується. Якщо ж оцінити зумовленість переходу пострадянських країн до знаннєсного господарювання з цієї точки зору, то вона на початку трансформаційних перетворень явно була недостатньою, оскільки інформатизація вище названих галузей розпочалася у пострадянських країнах лише в 1990-х рр. і лише зараз перетворюється в реальний фактор господарства.

Важливу роль у формуванні ціннісних засад постсоціалістичного господарювання відіграє економічна ментальність населення. Вона зумовлюється, на думку Т. Єфременко, не зусиллями керівної еліти суспільства із формування тих чи інших ціннісних установок і орієнтацій у людей, а залежить від генетично та історично сформованих ментальних особливостей, формуючих культурну матрицю, свідомо-підсвідомий фундамент світосприйняття і суспільних та господарських цінностей. Проведений нею аналіз впливу економічної ментальності української нації – ставлення її представників до праці, багатства, власності, дотримання законності, свідчить, що такі якості українства є достатньо сформованими та є цілями його усвідомленої діяльності [11, с. 103, 106]. Як і в кожній нації, в економічній ментальності українців є риси, які сприяють та суперечать утвердженню ціннісних засад господарювання. Проте, їх дихотомія схиляється до переваги сприятливих рис, про що свідчать результати соціологічних досліджень [11, с. 103, 106, 120, 121].

Проведений нами аналіз результатів досліджень різних соціологічних установ дозволяє зробити висновки, що ментально «кожний другий українець (52,4 %) сприймає поділ суспільства на багатих і бідних як цілком справедливе явище, якщо багатство

надбане чесною працею» [11, с. 112]. Значна частина українців (29,9 %) пов'язує життєвий успіх з професійною самореалізацією (участю) у господарській діяльності, що 48,6 % респондентів є прибічниками колективної господарської самопідтримки (самопомочі), а 40,1 % – індивідуального самозабезпечення [12]. Ці ж дослідження свідчать, що 57,3 % українців є реалістами, з яких 53,9 % – надають перевагу раціональним засадам господарювання. Втім, понад третина з них (34,3 %) є ідеалістами, з яких 27,1 % є прихильниками імплементації в господарство ірраціональних цінностей [11, с. 116, 119]. Наведені та інші дані соціологічних опитувань, спостережень і наукових досліджень дозволяють зробити висновок, що для українців переважно притаманні такі ментальні риси: шанобливе ставлення до праці як джерела матеріального благополуччя і цінності людського життя; трудове обґрунтування недоторканості і права власності; скоріше меркантильне сприйняття багатства; відсторонено-критичне ставлення до багатих; реалістично-подвійне ставлення до грошей, породжуючи і добро і зло. Якщо зважити, що названі ментальні характеристики українців акумулюють в собі глибинну національну та набуту за роки радянської влади соціалістичну ментальність (а такі процеси відбувалися в кожній пострадянській республіці), то можна зробити висновок, що постсоціалістичний розвиток кожної з них має ментальні передумови для впровадження ціннісно-раціональних засад господарювання та набуття ним етико-морального змісту, властивого для постіндустріального світового господарства.

Проведене дослідження глобалізаційної, економічної та соціокультурної зумовленості переходу транзитивного господарювання до ціннісних засад розвитку дозволяє виявити найбільш актуальні для нього засади глобальних господарських мегатрендів, які визначають ціннісні особливості економічного пострадянського функціонування господарства України і є важливою умовою його ефективної інтеграції до світової економіки. Утвердження цих засад полягає в переході до інформаційної економіки та освітнього суспільства на основі формування зненнєсного господарства, гуманізації суспільного виробництва, орієнтованого на задоволення економічних інтересів через необхідність зростання ролі духовних потреб людини-виробника, партисипативному типі організаційно-економічних відносин і довготерміновому плануванні сталого розвитку шляхом врахування ментально-культурних особливостей національного господарського розвитку. Подальше утвердження ціннісних засад господарювання в

економіках пострадянських країн пов'язане з реалізацією ліберального сценарію приватизації державної та колективної власності шляхом її демократизації і перетворення найманих працівників у працівників-власників. Воно дозволяє мобілізувати соціокультурні складові господарства та набуття ним ціннісної конкурентоспроможності, яка засновується на духовних, моральних, інтелектуальних якостях та освіченості громадян, соціалізовані відносини власності між якими зумовлюють їх зацікавленість у ефективному партнерському господарюванні. Як свідчать результати дослідження цього процесу, такі передумови для становлення ціннісних засад господарювання у пострадянських економіках мали місце вже перед початком трансформаційних реформ та набувають подальшого розвитку під час їх здійснення. І хоч цей процес є суперечливим, пов'язаним із відстоюванням інтересів його прибічників і противників, загальний контекст постсоціалістичного розвитку у напрямку інтеграції з ЄС та країнами-лідерами глобального господарства свідчить про наявність у нього позитивної перспективи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер М. Господарська етика світових релігій [Текст] / М. Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. – К.: Політика. – 1998. – С. 397–436.
2. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Избранные произведения [Текст]; пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – С. 61–135.
3. Катасонов В. Ю. К 100-летию выхода в свет работы Сергея Булгакова [Электронный ресурс] / В. Ю. Катасонов / Информационно-аналитическая служба «Русская народная линия»: [вэб-сайт] / Информационно-аналитическая служба «Русская народная линия». – Электронные текстовые данные. – 2008. – 1 авг. – Режим доступа: http://ruskline.ru/analitika/2012/08/02/filosofiya_hozyajstva. – Название с титул. экрана.
4. Рушійні сили небажаних реформ: уроки українського перехідного періоду [Текст] / Я. Ширмер, В. Грейвс, Є. Головаха [та ін.]; під ред. В. Дубровського // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 1. – С. 56–72.
5. Тарасевич В. М. О трансформации фундаментальной экономической науки в XXI веке [Текст] / В. М. Тарасевич // Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації. Збірник наукових статей учасників П'ятої Всеукраїнської науково-практичної конференції / ПНПУ ім. В. Г. Короленка. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2013. – С. 11–15.

6. Левашов В. К. Интеллектуальный потенциал общества: социологическое измерение и прогнозирование [Текст] / В. К. Левашов // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2008. – № 3 (87). – С. 17–30.
7. Артеменко А. В. Экономическое образование – ценностная составляющая постсоциалистического хозяйствования [Текст] / А. В. Артеменко // Социальная экономика. – 2014. – № 1–2. – С. 17–22.
8. Артеменко А. В. Правові та ментальні засади економічної соціалізації громадян в умовах трансформаційної економіки [Текст] / Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 1 (52). – С. 82–89.
9. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура: [Текст] / М. Кастельс; пер. Б. Э. Верпаховский [и др.]; науч. ред. пер. О. И. Шкаратан; Государственный ун-т. Высшая школа экономики. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 607 с.
10. Brzezinski Z. Between Two Ages: America's Role in the Technetronic Era [Text] / Z. Brzezinski. – New York: The Viking Press, Inc., 1970. – 355 p.
11. Ефременко Т. Экономическая ментальность украинского этноса [Текст] / Т. Ефременко // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – № 2. – С. 103–127.
12. Ермолаев А. «Вишневы сад» украинского традиционализма [Электронный ресурс] / А. Ермолаев, А. Левцун // Зеркало недели : веб-сайт. – 2011. – 10 июня. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/vishnevyu_sad_ukrainskogo_traditsionalizma.html. – Название с титул. экрана.